

Güney Kafkasya'da Rusya-İran Nüfuz Mücadelesi (1779-1813)

Özgür Türker

Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020, 325 Sayfa, ISBN 978-975-17-4481-4

Alp Atakan ERYILMAZ*

Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış Kafkasya günümüzde de etnik, dinî ve kültürel anlamda bir köprü görevi görmektedir. Bölgeye Hunlar ile birlikte giren Türk unsurları asırlar boyu bu coğrafyada bulunmuş ve sistemli bir şekilde yerleşerek günümüze ulaşabilmiştir. Mezhep fark etmeksizin hep Türk unsurların elinde bulunan coğrafyayı Türk coğrafyasının bir parçası olarak kabul etmek yanlış olmaz. Özellikle Güney Kafkasya sahip olduğu yer altı ve yer üstü kaynakları sebebiyle sayısız milletin sahip olmak için çarpıştığı bir savaş alanı olmuştur. Tarih boyunca birçok kez istilalara maruz kalan Güney Kafkasya özellikle XIX. yüzyıl sonrasında Rus işgali ile birlikte etnik kimliğinden koparılmak istenmiştir. Bu bağlamda Güney Kafkasya iyi araştırılması ve anlaşılması gereken elzem coğrafyalardan birisidir. Nitekim Özgür Türker de bu bilincin farkında olarak bölgenin tarihini doğru bir şekilde aktarabilmek amacıyla bu eseri bizlerin teveccühüne sunmuştur.

---

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, aaeryilmaz26@gmail.com

Eser, kitabın yazımında kullanılan yöntem ve kaynakların anlatıldığı bölüm hariç tutulacak olursa toplamda dört bölümden meydana gelmektedir. Bu dört bölümün adı sırasıyla; “XVIII. Yüzyıl Sonlarında Güney Kafkasya’da Rusya-İran Rekabeti”, “XIX. Yüzyıl Başlarında Güney Kafkasya’da Rus Yayılmacılığı ve Konsolidasyon”, “1804-1813 Rus-İran Savaşı” ve son olarak “Kura ve Aras Nehirleri Arasında Rus Hâkimiyetinin Tesisi” içerisinde üç tablo, sekiz harita ve on dokuz resim bulunduran eser toplamda 325 sayfadan meydana gelmektedir.

Önsözde Güney Kafkasya’nın Türk tarihi açısından önemine kısaca değinen yazar, XIX. yüzyıl başlarında bölgenin Rus kontrolü altına girmesini Türk tarihi adına bir trajedi olarak yorumlamaktadır. Güney Kafkasya’da Rus hâkimiyetinin kurulmasını Rusya’nın gücünden ziyade bölgedeki Türk unsurlarının ortak düşmana karşı güçlü bir ittifak kuramamasına bağlayan yazar bu bölünmüşlüğün yarattığı tahribatın bugün de devam ettiğini belirtmektedir. Bu yıkımın bir daha meydana gelmemesinin reçetesini de Türk milletinin son 200 yılda meydana gelişmeleri İsmail Gaspıralı, Mehmet Emin Resulzade ve Ebulfeyz Elçibey gibi Türk aydınlarının izinden giderek onların iyi tetkik edilebilmesinde ve çok çaba sarf edilmesinde görmektedir.

Yazar çalışmayı meydana getirirken “*Mukayeseli Tarih Araştırma Metodu*” kullanarak her iki tarafın kaleminden çıkan Rusça ve Farsça kaynaklara ağırlık vermiştir. Hem yazarın belirttiği hem de okurken görülebileceği üzere özellikle Rus kaynaklarının dev arşiv külliyatı çalışmanın temel dayanak noktasını oluşturmuştur. Nitekim okuyucunun da fark edeceği üzere anlatımda Rus tarafına daha fazla ağırlık verilmiştir. Türker ayrıca kaynakların tercihini yaparken Rus tarih yazımında Bolşevik Devrimi’nin yarattığı propagandist bakış açısından kaçınmak amacıyla daha çok devrim öncesi kaynaklara ağırlık verdiğini eklemektedir. Bu kaynaklar arasında ferman, manifesto, rapor, mektup, gezi notu, hatırat vb. bolca çeşitlilik olduğu görülmekte bu da yapılan örneklendirmeler ile birlikte okuyucuya konunun anlaşılması ve somutlaştırılmasında kolaylık sağlamaktadır. Diğer yandan yazar, kullanılan İran ve Azerbaycan kaynaklarının bir sorun teşkil ettiğini söylemektedir. Zira yazılan kaynakların kronik eser tarzında kaleme alınmış olmasının ve eserlerde zaferlerin taçlandırıldığı fakat yenilgi durumlarında her türlü bahanelerin öne sürüldüğü gerekçesiyle objektif bir bakış açısının bulunmadığını bizlere göstermektedir.

Eserin giriş kısmında (s.21-26) Kafkasya’nın coğrafi sınırlarına kısaca değinilmekte ve bölgede meydana gelen bölünmüşlüğün meydana gelmesine neden olan dinî, etnik ve sosyokültürel faktörlerden bahsedilmektedir. Kafkasya halklarını etnik ve dinî anlamda birbirinden ayırmak yerine tek bir pota altında Kafkasyalı olarak adlandıran yazar coğrafyanın zorlu koşullarının da bölge halkı üzerindeki hürriyet tutkusunu tetiklediğini düşünmektedir. Yazar ilk bölümde (s.27-86) Güney Kafkasya’nın batı ucunu teşkil eden ve Rus ilerleyişinin de bölgeye girişi esnasında en önemli basamağı olan Gürcistan’ın XVIII. yüzyıldaki durumunu ve Rusların Gürcistan hareketini aktarmaktadır. Rusların 1777 yılında inşasına başladığı Azak-Mozdok Müstahkem Hattı ile birlikte Güney Kafkasya’ya ilerleyişlerinin kademeli ve planlı bir şekilde meydana geldiğinin altı çizilmektedir.

Türker, Rusların Gürcistan'a bu derece önem vermelerinin bir sebebini de Gürcistan'ın Rus himayesi altına alınması ile birlikte Osmanlı Devleti ile maddî ve manevî destek sağladığı Kuzey Kafkasya dağlı halklarının arasını kesmeyi planlandığını belirterek burada önemli bir ayrıntıyı da bizlere aktarmaktadır. Rusların 4 Ağustos 1783 tarihinde imzalanan Georgiyevsk Antlaşması ile Gürcüleri himayesi altına aldıkları ancak antlaşmada yer alan şartlara uymayarak 1787-92 Osmanlı-Rus Savaşları esnasında Gürcüleri koruma görevini yerine getirmediği görülmektedir. Rusların Gürcistan'da bulunan birliklerini Kafkas Hattı'na çekmesi de Gürcülerin bu dönemde gerçekleştirdikleri rüzgâra göre yön değiştiren politikalarına bağlanmaktadır. Yazar ilk bölümün sonlarına doğru sahneye yeni bir isim sürmekte ve Ağa Muhammed Han'ın 1795 senesinde gerçekleştirdiği Kafkasya seferini anlatmaktadır.

Bölgenin en önemli aktörleri olan Rus İmparatoriçesi II. Katerina'nın 1796'da, İran Şahı Ağa Muhammed Han'ın 1797'de ve Gürcistan'ın Kartli-Kaheti Kralı II. İrakli'nin 1798 yıllarında ard arda ölümleriyle yeni aktörlerle yeni bir döneme girilmiştir. İkinci bölümle birlikte (s. 87-136) bu yeni dönemde Gürcistan'ın 1801 yılında Rus topraklarına katılmasının bir ilhak mı yoksa iltihak mı olduğu sorununu irdelenmektedir. Yazar kitabın devamında 1806 yılında Bakü kuşatmasında suikastla öldürülene kadar bölgenin en etkin kumandanı durumunda olan Pavel Dimitriyeviç Tsitsianov'u ve faaliyetlerini aktarmaktadır. Müslümanlara yönelik bakış açısı son derece olumsuz olan Tsitsianov'un komutayı ele alışıyla beraber yazarın da belirttiği üzere savaş kaçınılmaz bir hal almıştır. Nitekim son derece üst düzey bir komutan olan Tsitsianov'un bölgeye gelişiyle beraber Kuba Hanlığı, Derbend sahibi Şeyh Ali Han ve Talış Hanı Mir Mustafa Rus himayesine girmeyi kabul etmiş ve sıranın kendisine geleceğine düşünen İran'ın harekete geçmesine yol açtığı görülmektedir. Rus birliklerinin Gence kuşatmasına da değinen yazar hanlığın Rus işgaline uğraması ve kuşatmanın ardından yaşanan katliamları Tsitsianov'un yazdığı raporlar ve mektuplara da dayanarak okuyucuya aktarmaktadır.

Rus ve İran orduları arasında asıl savaşın başladığı 1804 yılına kadar olayları aktaran Türker üçüncü bölümde (s.137-223) iki ordu arasında gerçekleşen sıcak çatışmaları anlatmaktadır. Bölümün başında Rus-İran savaşının başlamasının tek bir nedene indirmek gibi yüzeysel bir metodolojik yaklaşımdan kaçınan aktaran yazar, savaşın nedenlerine dair farklı kaynaklardan ele aldığı yaklaşımları kaleme almaktadır. Savaş her ne kadar iki devlet arasında başlasa da birtakım gelişmelerin de etkisiyle beraber savaşın bölgesel bir savaş olmaktan çıkıp dış faktörlerin de dâhil olduğu uluslararası bir boyuta evrildiğini aktarmaktadır.

Yazar 1804-1813 Rus-İran harbini Rusya'nın üç önemli komutanı Pavel Dimitriyeviç Tsitsianov, İvan Vasilyeviç Gudoviç ve Aleksander Petroviç Tormasov üzerinde üç kısımda anlatmaktadır. Tsitsianov'un komutası döneminde Rus birliklerinin başarısız Revan kuşatmasını detaylıca bir şekilde kaleme alan yazar tablo ve harita da ekleyerek okuyucuya kolaylık sağlamıştır. Tsitsianov'un ölümüne kadar olan savaşlarda her iki tarafın da birbirine üstünlük sağlayamadığını ve bunun sebebi olarak da Rusların sahip olduğu teknik üstünlüğün, İranlıların sahip olduğu sayısal üstünlüğün birbirine dengelemesi olarak göstermektedir.

Türker son bölümle birlikte (s.225-274) Tsitsianov'un ölümünün ardından Rusların başlarda Gürcistan'da bazı hareketlenmelerin meydana gelmesi ve Azerbaycan Hanlıklarının himayeden ayrılmaları sonucu sıkıntı yaşadığını aktarmaktadır. Ancak Ruslar kısa sürede toparlandıklarını ve işgal hareketlerine girişerek Derbend, Karabağ, Bakü, Kuba ve Şeki Hanlıklarını ele geçirdiği görülmektedir. Kitabın sonlarında Rus ve İran ordularının savaşlarını anlatan yazar 24 Ekim 1813'de imzalanan Gülistan Antlaşmasının maddelerini de vererek kitabı noktalandırmıştır.

Sonuç olarak spesifik bir dönemi son derece başarılı bir şekilde ele alan Özgür Türker, Güney Kafkasya tarihine dair önemli bir eseri literatüre kazandırmıştır. Özellikle Güney Kafkasya'nın XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başlarındaki durumunu farklı bir perspektiften alan Türker daha önce değinilmemiş bir bakış açısı sunmuştur. Kaynakça olarak Rus, İran ve Osmanlı arşivlerini ustalıkla kullanan Türker akıcı üslubu ile de okunması rahat bir eser meydana getirmiştir. Özgür Türker'e alana kazandırdığı bu etkili eserden dolayı teşekkür eder, bölge ile alakalı bu önemli eserin diğer çalışmalara öncülük etmesini temenni ederiz.